

SAFAVIYLAR VA ROSSIYA IMPERIYASI MUNOSABATLARI (SHOH ABBOS I DAVRI)

UBAYDULLAYEV Abbosxon

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti talabasi

Email: abbos.daniyarevich@gmail.com

<https://doi.org/10.24412/2181-2993-2023-1-27-34>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Shoh Abbos I davrida Eron Safaviylari va Rossiya o'rtasida olib borilgan elchilik aloqalari va diplomatik munosabatlar, ikki davlatning umumiy dushman Usmonlilarga qarshi ittifoq tuzishga urinishlari, bundan tashqari savdodagi munosabatlar, ikki davlatning Kavkazdagi ziddiyatlari va ularning oqibatlari haqidagi malumotlar keltirib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Safaviy, Rossiya imperiyasi, Kavkazorti, ipak savdosi, Usmonlilarga qarshi ittifoq, elchilik aloqalari.

АННОТАЦИЯ

В этой статье посольства и дипломатические отношения между Сефевидами Ирана и России во время правления шаха Аббаса I, попытки двух стран заключить союз против общего врага, османов, а также торговые отношения, приведены конфликты между двумя странами на Кавказе и их последствия.

Ключевые слова: Сефевиды, Российская империя, Кавказ, торговля шелком, антиосманский союз, дипломатические отношения.

KIRISH (Introduction)

Rossiyaning janubdagi yerlarga bo'lgan qiziqishi Shoh Abbos I ning Safaviylar taxtiga 1587-yilda o'tirganiga to'g'ri keldi. Shoh Abbos I (1587-1629 yillar hukmronligi) davrida Safaviylar davlati siyosiy va harbiy qudratning eng yuqori cho'qqisiga chiqdi. Abbos I ning ekspansionistik siyosati uni Usmonlilar bilan ziddiyatga olib keldi. Aynan shu umumiy dushmanning tahdidi va buning natijasida Rossiya va Eron o'rtasida bo'lgan Usmonlilarga qarshi manfaatlar ikki davlat o'rtasidagi aloqalar uchun asoslardan biri bo'ldi. Usmonlilar qo'rquvi 1453 yilda Konstantinopolning qulashiga borib taqaladi. Keyinchalik Usmonli imperiyasining janubi-sharqiy Yevropaga va Qora dengiz shimolidagi hududga kengayishi Yevropa va G'arbiy Osiyo davlatlarining xavotirini kuchaytirdi. Rossiya uchun Turkiyaga qarshi ittifoqda musulmon ittifoqchilarni izlash uchun dastlabki qadamlari Rus elchilari 1464-1465 yillarda Hirotda bo'lgan bo'lsa, Ivan III o'sha davrda Shamaxaga elchi yuborgan. Eron Oqqo'yunlilar sulolasi hukmdori Uzun Hasan bilan Rossiya o'rtasidagi bir vaqtdagi aloqalar ham xuddi shu harakatning bir qismi edi.

Keyinchalik janubiy Rossiyada Qrim tatarlarining Usmonli imperiyasining vakili sifatida paydo bo'lishi Moskva va Qazvinning umumiy muammolatiga yanada ko'proq ahamiyat berishga davlatlarni majbur qildi. Safaviylarning shimoliy qo'shnilarida Shoh Abbosdan oldin paydo bo'lgan qiziqish, asosan Usmonlilar bilan urushlarida muvaffaqiyat qozonmaganligi bilan bog'liq edi.

NATIJALAR (Results)

1550-yillar boshida Usmonlilarning Ozarbayjon va Shirvonni egallashga urinishi Shoh Tahmasp Ini (1524-1576 yillar hukmronligi) 1552-1553 yillarda Moskvaga elchi yuborishga majbur qildi. Ammo bu, ayniqsa, 1555 yildagi Amasiyadagi tinchlik shartnomasi va keyingi o'n yillikda Usmonlilarning Astraxanga bostirib kirishi bo'lib, bu har ikki tomonni diplomatik munosabatlarni faollashtirish uchun sabab bo'ldi.

Amasiya tinchlik shartnomasi Eronga Ozarbayjon va Mesopotamiyaning bir qismini qaytardi. Usmonlilarning Astraxanni bosib olishi, o'z navbatida, muhim savdo markazi ustidan Rossiya nazoratini yo'q qildi va janub va shimol o'rtasidagi eng muhim savdo yo'lini to'xtatdi. 1580-yillarda Usmonlilar Gruziya va Shirvonning bir qismini, shu jumladan Tiflis shahrini bosib olganlarida, vaziyat yanada yomonlashdi va Rossiya va Eron o'rtasidagi koalitsiya zarurligini yana bir bor ma'lum qildi.

Shoh Xodabanda (1578-1587 yillar hukmronligi) Safaviylarning Rossiyaga birinchi jiddiy missiyasini yuborish orqali koalitsiya tuzishni taklif qildi va bu shaharlar ozod qilinganidan keyin Darband va Bokuni ruslarga berishga va'da berdi. Hodi beg (rus manbalarida Andi beg deb ataladi) boshchiligidagi bu missiya o'z maqsadlarida dadil ko'rinsa-da, hech qanday aniq natijalarga olib kelmagani amalda ma'lum bo'ldi. Keyingi uchrashuvlarda ma'lum bo'lishicha, Eron Rossiyani bo'lajak ittifoqchi sifatida qabul qilishga tayyor edi.

Hodibekning birinchi missiyasi aniq natija bermadi, lekin 1588 yilda Grigoriy Boris Vasilchikovning Qazvindagi elchixonasidan boshlab muntazam va tez-tez elchilar almashinuviga sabab bo'ldi. Ammo hech bir missiya Shoh Abbos I ning Moskva bilan Turkiyaga qarshi koalitsiya tuzish orqali Usmonlilar bilan yaqinlashib kelayotgan tinchlik kelishuvini xavf ostiga qo'yishni istamaslik tufayli amalga oshmadi. Boshqa tomondan, bu aloqalar mutlaqo behuda emas edi, chunki 1589 yilda jo'natilgan ikkinchi Hodi beg missiyasi nisbat yaxshiroq iqtisodiy aloqalarga olib keldi yoki hech bo'lmaganda ruslarning yozma bayonotlari shaklida bunday aloqalarga intilishi iqtisodiy munosabatlarga zamin yaratdi. Podshohning shu munosabat bilan e'lon qilgan Eron savdogarlari uchun erkin savdo qilish majburiyati Eron delegatsiyasiga hamroh bo'lgan alohida Gilon elchilari uchun, ayniqsa, Astraxandagi

giloniy savdogarlarga nisbatan adolatsiz munosabatda bo'lish, shuningdek, ularning rus savdolariga erkin kirish huquqini tashvishga solayotgani uchun juda yaxshi belgi bo'ldi.

Shoh Abbosning bu yillarda shimolga qaratilgan diplomatik manevrlari, avvalambor, Usmonlilarga qarshi Eronning mavqeyini ta'minlashga qaratilgan bo'lsa-da, savdo aloqalari ham tobora kuchayib bordi. 1591 yilda Rossiyaga yuborilgan Kaya missiyasi diplomatik maqsadga ega bo'lsada, Abbos bu orqali Rossiya bilan savdo aloqalarini o'rnatish istagini ham bildirdi. Rossiyaning bu taklifni qabul qilishi aslida missiyaning yagona aniq natijasi edi.

1592 yil may oyida, Kaya missiyasi Rossiyadan qaytishidan ancha oldin Abbos yana bir missiyani jo'natdi. Xoji Xusrav boshchiligida bu missiyaning maqsadi bepul xizmatlarni tashkil etishdan iborat edi. Eron savdogarlari olib yurgan davlat tovarlari bilan savdo qilish, missiya uchun hech qanday siyosiy natija bermadi, lekin uning tijoriy muvaffaqiyati - shohga Rossiyada bepul savdo qilish huquqi berildi - buning uchun ko'proq kompensatsiya qilindi. Mantiqiy keyingi qadamda Abbos Xoji Xusravning qaytishini kutmay, 1593-yilda yana bir delegatsiya yubordi.

Uning rahbari Xoji Iskandar Rossiyaga diplomatik elchi qiyofasida yuborilgan birinchi Safaviy rasmiy savdogariga aylandi. Bir qancha shohona buyumlarni olib yurgan Hoji Iskandar, rossiyaliklar uning sotib olib kelgan tovarlarni ulgurji sotish talabiga rozi bo'lishdan bosh tortgach, shartnomani yakunlay olmadi, shu bilan birga uning xaridlarida tovarlar assortimentini tanlash erkinligi berildi. Uning qiymatini oshirib yuborgan tovar evaziga ruslardan juda ko'p mol talab qilishdi. Bu birinchi til topisha olmaslik keyingi harakatlarga to'sqinlik qilmadi. 1594-yilda shoh Hodi beg rahbarligida uchinchi elchilik yuboradi. Ushbu missiyaga hamrohlik qilgan qirollik savdogarlari, boshqa narsalar qatori, taxminan 200 kg ipak, shoh uchun bir qancha "himoyalangan" tovarlarni, jumladan, metal buyumlar, sable mo'yna va qurol sotib oldi.

1597 yilda Moskva Eronga V. V. Tivufiakin boshchiligidagi missiya yubordi. Bu baxtsiz missiya (uning uchta keyingi rahbarlari ham Eronga yetib bormasdan yo'lda halok bo'ldilar) tijorat miqyosiga ega edi, chunki uning vazifalaridan biri tijorat shartnomasini imzolash edi. Ikki davlat o'rtasidagi savdo aloqalarini normallashtirishga qaratilgan xuddi shu vazifa 1600-yilda yangi podsho Boris Godunov Jirov va Zasekin rahbarligida jo'natgan to'laqonli elchilarga ham yuklangani tahmin qilinadi. 1590-yillarda Eron va Moskva o'rtasidagi munosabatlarni bu maqsadlarda nosimmetriklik belgilay boshlagan bo'lsa ham, hozircha siyosiy maqsadlar tijorat tashvishlariga soya solib turdi. Rossiya Eronni Usmonlilarga qarshi ittifoqqa tortishga intilishda davom etdi.

Biroq, Shoh Abbos bu vaqtda turli qiyinchiliklarga dush kelgan edi. Usmonlilar bilan 1589-1590 yillarda shimolning katta qismlarini tortib olish evaziga hududlarini boy bergan shartnomani imzolaganidan so'ng, u harbiy harakatlarni qayta boshlashni hohlamayotgan va shuning uchun ham Turkiyaga qarshi faol pozitsiyani egallash imkoniyatiga ega emas edi. Shayboniylarga qarshi urush va ichki islohotlar, bundan tashqari, uning butun kuchini o'z hokimiyati yo'lidagi kurashlari bunga halaqit berardi. 1595 yilda Moskva Eron tomonidan yuborilgan turli delegatsiyalarga javoban yuborgan Zvenigorodskiy missiyasini yubordi.

Abbosning siyosiy ziryakligi, siyosiy muhitning beqarorligini inobatga olgan holda, u ruslarni butunlay rad etib, aloqalarni uza olmasligini ma'lum qildi. Safaviylar hukmdori qabul qilgan yechim ruslarni Eron urush rejalashtirmoqda, degan ishonchda qoldirish va bir vaqtning o'zida u Rossiya bilan Usmonlilarga qarshi shartnoma tuzishni xohlayotgani haqida tez-tez va'da berish edi. Diplomatik sa'y-harakatlarning asl muammosi esa, Rossiya, Eron va Usmonli ta'sir doiralari birlashib, to'qnash kelgan hudud Kavkazorti hududi bo'ldi.

1500-yillarning oxirida Rossiya Dog'istonga Tarkovga qarshi yurish boshladi va Safaviylar tojining irmog'i bo'lgan Dog'iston, Darband va Bokuga da'vo qildilar. Ruslar Terek daryosining janubida bir qancha qal'alar qurganlarida, Eronning shimoliy qanotiga bostirib kirishi haqidagi qo'rquv va Moskva va Gruziya o'rtasida harbiy ittifoq tuzish ehtimolidan xavotirni keltirib chiqardi. O'z elchilarini Kavkaz masalasida ehtiyotkor bo'lishga chaqirgan ruslardan farqli o'laroq, eronliklar tashqi ko'rinishni davom ettirishdan unchalik manfaatdor bo'lmagani aniq, buni Abbos yuborgan qaytish missiyalarining ozligi va Safaviylar saroyiga tashrif buyurgan turli rus missiyalarining yomon munosabatidan ko'rish mumkin.

Ammo, Eron Usmoniylarga qarshi ittifoqchisiga ega bo'lish variantini ochiq qoldirishni istasa, Moskvaning Dog'iston, Darband va Boku bo'yicha da'vosiga nisbatan ehtiyotkorlik bilan qarshilik ko'rsatishi kerak edi, Moskvani Kavkaz mintaqasiga keyingi yurishni to'xtatishga undash Abbosning shimoliy siyosatining asosiga aylandi. 1598 yildan keyin Rossiya va Eron o'rtasidagi geosiyosiy muvozanat Eronning foydasiga o'zgardi. Rossiyada "Muammolar davri" (1598-1613) deb nomlanuvchi notinch davr davlatni zaiflashtirdi va shu tariqa uning Usmonlilarga qarshi kurashda ishonchli harbiy sherik sifatida faoliyat yuritish qobiliyatini zaiflashtirdi. Ammo "Muammolar davri" savdo munosabatlariga eng keskin ta'sir ko'rsatdi, chunki Usmonli va Qrim-tatar tahdidlari va dehqonlar qo'zg'olonlari natijasida yuzaga kelgan vayronagarchiliklar Moskvadan Astraxanga yo'lning vaqtincha yopilishiga olib keldi.

Urushlar va bir qator ichki harbiy va ma'muriy islohotlar, sezilarli siyosiy va harbiy kuch bosqichiga kirdi. Ushbu o'zgarishlarning natijasi ikki davlat o'rtasidagi masofaning ortib borishi ikkalasining ham davom etayotgan kavkaz intilishlari bilan yanada kuchaygan.

1603-1604 yillarda Shoh Abbos G'arbiy Yevropaning turli davlatlariga nisbatan keng ko'lamli diplomatik siyosat yuritgan bo'lsa, u Usmonli dushmanlariga yordam berishga va'da bergandek tuyuldi va bir vaqtning o'zida Usmonlilar bilan urushni qayta boshladi, uning Rossiyadan yordam so'rashi ancha pasaygan edi. Qolgan niyatlarining asl mohiyatini zo'rg'a yashira oldi. Safaviylar hukmdori hech qachon Moskva bilan Turkiyaga qarshi haqiqiy shartnoma tuzish niyatida bo'lmagan, faqat Rossiya o'zining shimoliy chegarasi uchun xavf tug'dirmasligini ta'minlashni maqsad qilgan. Ruslar esa, o'z navbatida, Eronga yordam berishdan borgan sari uzoqlashib bordilar. Va shu sababdan Kavkazga hujumga tayyorlana boshladilar. Darhaqiqat, Shoh Abbos Usmonlilarga qarshi harakat qilish uchun qulay fursatni kutayotgan bir paytda, ruslar Kaxetiy knyazligi hukmdori Iskandarning turklar va eronliklarga qarshi kurashida yordam berib, Kavkaz da'volarini ilgari surdilar.

Bu Eronni 1605 yilda bu hududlarni o'ziga bo'ysundirishga undadi. Harbiy aralashuvga ojiz bo'lgan ruslar Eronning xatti-harakatiga norozilik bildirish va yo'qotilgan hududni qaytarib olish uchun missiya yuborishdan boshqa narsa qila olmadilar. Shoh Abbosning Kavkaz yurishlari va Usmonlilarga qarshi olib borgan urushlari natijasida Gruziya va Shirvon, Ozarbayjonning g'arbiy hududlari kabi zarar ko'rdi, keyingi davrda ham na tijoriy, na diplomatik aloqalar rivojlanmadi. 1607-1608-yillarda Shamaxa savdo saroyi vayronaga aylangan, va uzoq muddatda Usmonli-Safaviy urushlari natijasida hajmi qisqargani aytiladi.

MUHOKAMA (Discussion)

Rossiya tomonida ham vaziyat tinch va barqaror emas edi. Astraxanni bir muddat bosib olgan kazak talonchilarining qo'zg'oloniga duch kelgan Rossiya 1613 yilgacha Eron bilan oldingi munosabatlarini davom ettira olmadi. O'sha yili podshoh Mixail Romanovning taxtga o'tirilishi nihoyat ikki davlat o'rtasida muntazam diplomatik aloqalarni qayta tiklash uchun asos yaratdi. Bir yil o'tgach, Rossiya tijorat va diplomatik aloqalarni yangilash uchun Tixanov boshchiligidagi missiyani yubordi.

1615, 1616 va 1618-1620 yillardagi missiyalar podshohning doimiy ravishda pul yordamini so'rashi va Rossiyaning Safaviylar bilan Gruziya masalasini muhokama qilishni istamasligidagi Rossiyaning zaifligini ko'satdi. Shoh Abbosga nisbatan Rossiyaning nufuzi qanchalik pasayib ketgani, ruslarning ojizligini yaxshi bilganligi, shimoldan kelgan turli elchilarning Safaviylar saroyida ko'rgan qo'pol va odobsiz

muomalasida ko'rsatilidi. Agar Isfahonda rus diplomatlarini yomon qabul qilish Moskvaning Erondagi ahamiyati pasayib borayotganini aks ettirgan bo'lsa, Abbosning shimoliy xavotirlarini Kavkaz chegarasi xavfsizligini mustahkamlash bilan cheklash uchun asosli sabablar bor edi.

Eronning 1618 yilda turklarga qarshi urushda g'alaba qozonishi Rossiyaning yordam so'rashiga to'g'ridan-to'g'ri murojaat qilishning oldini oldi. Tijorat nuqtai nazaridan ham narsalar o'zgardi. Ilgari u Rossiyaga an'anaviy ravishda Usmonlilar imperiyasi orqali o'tadigan ipak uchun muqobil bozor sifatida qaragan bo'lsa-da, Abbos endi uchinchi variantni sifatida 1608 yil, Anadolu va Kaspiy savdo yo'llariga muqobil sifatida Fors ko'rfazi orqali otadigan dengiz savdo yo'llarini o'rganishga kirishdi. Safaviylar hukmdori G'arbiy Yevropaning hukmron davlatlari bilan aloqalar o'rnatish orqali o'zining siyosiy savdolashish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Buning o'xshashi Rossiyaning Erondagi ta'sirini susaytirish edi. Abbosning Fors ko'rfazi strategiyasidan ruslar na tijoriy, na harbiy jihatdan foydalana olmadilar. Bu ingliz va Gollandiyaning Sharqiy Hindiston kompaniyalaridan boshlab yangi kelganlar bo'lib, Safaviylar hukmdori hozirda portugallar bilan bo'lgan adovatda va Fors ko'rfazida o'zining tijorat rejalarini amalga oshirishda yordam so'rgan.

Agar bularning barchasi Rossiyaning Eron ipagi uchun rasman ruxsat etilgan uchinchi savdo nuqtasi sifatidagi g'oyasiga chek qo'ygan bo'lsa, ularning hech biri ikki mamlakat o'rtasidagi tijorat almashinuvini to'xtata olmadi. Masalan, 1616-yilda Moskvaga borgan Muhammad Kozim missiyasi tijorat miqyosiga ega edi. Bu nafaqat ipak yetkazib berishni o'z ichiga oldi, balki Rossiyaning Erondagi Eron savdogarlarini ko'proq himoya qilish yo'lidagi qadamlariga olib keldi.

Eronning o'zgargan ustuvorliklari ham ruslarni ipak savdosidagi faoliyatini, shaxsiy yoki diplomatik savdo bilan birga davom ettirishdan to'xtata olmadi. 1620-yillardagi ko'plab misollar shundan dalolat beradi. 1626 yildagi xabarga ko'ra, rus savdogarlari o'z mollarini Gilonga ipakka almashtirish uchun Kaspiy dengizi orqali olib kelar edilar.

1629 yilda Abbos I vafoti va Gilondagi qo'zg'olondan so'ng, o'nta moskvalik savdogar Isfahonga etib kelishdi. Sababi Gilondagi isyonchilar tomonidan talon-taroj qilingan ularning jami yuklari 500 toy ipak bo'lganini da'vo qilib, qo'zg'olon boshlig'i G'aribshoh mag'lubiyatga uchragach, ularga tovon to'langan.

1623 yilda, nihoyat, jami 2000 kg dan ortiq ipak Astraxandan Rossiyaning turli shaharlariga jo'natildi. 1620-yillarda saqlanib qolgan ma'lumotlarning aksariyati rasmiy darajada uzluksiz mahsulotlar almashinuvi bilan bog'liq. 1621-1623 yillardagi Korob'in missiyasiga hamroh bo'lgan savdogarlardan biri Griaznom Selivanov tushgan pulga qurol sotib olish niyatida Eronga 500 rubllik samur

mo'ynasini olib ketgan. Missiya bilan sayohat qilgan boshqa yuqori martabali savdogar Ivan Afanasevich Eronda ipak sotib olish maqsadida tovarlar olib yurardi. Korobin missiyasidan keyin ruslar Fedot Kotovni 1623 yilda chor tovarlari bilan rasmiy savdogar (gost) sifatida va marshrutni o'rganish, Eron haqida ma'lumot to'plash vazifasi bilan yubordilar. Uni 1624-yilda Kaspiy yo'li orqali ipak savdosini rag'batlantirish maqsadida Eronga kelgan rus elchisi kuzatib boradi.

Ammo Shoh Abbos bu borada Fors ko'rfazidagi savdoni rag'batlantirish niyatida uning takliflarini rad etdi. Ushbu savdogarlar Moskvaga qaytishdan oldin taxminan 150 to'y ipak sotib olgani aytiladi. G'oyadan ikki yil o'tib Eronga kelgan Rossiya elchisiga ham xuddi shunday vazifa yuklangan. U ham omadsiz yakunlangani aytiladi. Abbos hukmronligining so'nggi davrida ruslar bilan munosabatlarga past darajada ahamiyat berganligi, savdo munosabatlari, xususan, imtiyozlar va tartib-qoidalar maqomining hal etilmaganligi bilan izohlangan bo'lish tahmini bor edi.

Eronlik hamkasblariga qaraganda shimoliy savdogarlar bundan ko'proq zarar ko'rganligini zamonaviy rus manbalari ta'kidlaydilar, ularda har bir davlat aholisi boshqa davlat hududida erkin faoliyat yurita olish darajasida teng bo'lmagan vaziyat mavjudligi qayd etilgan.

Rus savdogarlari Gilon va Ardabilning mahalliy hukmdorlari tomonidan muntazam ravishda tazyiqlarga uchragan va ularning harakatiga to'sqinlik qilgan, ularning mollari esa o'sha hukmdorlar tomonidan qattiq tekshiruvdan o'tkazilgan. Shamaxa hukmdori Yusufxon o'z hududiga tashrif buyurgan rus savdogarlarini huquqiy himoya qilishdan bosh tortdi va hatto ruslarni asirga oldi. Rasmiy elchixonalariga hamroh bo'lgan Eron savdogarlari esa rasmiy savdogarlar qiyofasida faoliyat yuritishga moyil bo'lib, rasmiy tovarlarga beriladigan soliqdan ozod bo'lish uchun o'z mollarini muntazam ravishda qirollik buyumlari sifatida taqdim etardilar. Bu ishonchning buzilishi Abbosning rus elchisi Korobga bergan va'dasida e'tirof etilgan edi: "Bundan buyon u yuborgan savdogarlar o'zlarining rasmiy mavqeyini tasdiqlovchi maktublarni muhrlab, boj va soliqlardan ozod qilish huquqini beradi". Bu qarordan boshlab savdogarlar rasmiy hujjatga ega bo'lishi talab qilina boshlandi.

XULOSA (Conclusion)

Umumiy xulosa qilganda Shoh Abbos I davrida Rossiya bilan diplomatik aloqalar rivojlandi. Abbosdan oldingi shohlarning maqsadi Ruslarni umumiy dushaman Usmonlilarga qarshi ittifoqchi qilish bo'lsa, Abbos davrida bunga deyarli e'tibor berilmadi. Sababi qudratli Buxoro xoni Abdullaxon vafotidan keyin, Shayboniylar barham topdi va Ashtarxoniylar Abdullaxondek qudratga ega emasdi. Bu holat mamlakat shimoli-sharqida vaziyatni birmuncha yaxshiladi.

Usmoniylarga qarshi olib borilgan zafarli yurishlar Rossiya bilan ittifoq zaruriyatini kamaytirdi. Yana bir sababi Rossiyada Ivan Grozniy vafotidan so'ng boshlangan notinch yillar aloqalarda Eronning ustinligiga olib keldi. Ammo Ramonovlar davrida yana aloqalar davom etdi. Bunda asosiy e'tibor ipak savdosiga qaratilgan edi. Ammo Abbosning siyosiy qarorlari tufayli bu tijoratlar qiyinroq kechdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Rus dunyosining daftarlari: Rossiya, Rossiya imperiyasi, Sovet Ittifoqi, Mustaqil davlatlar, 1994 yil oktyabr-dekabr. Ijtimoiy fanlar maktabi. Fransiya.
2. M.V. Fekhner, XVI asrda Rus davlatining Sharq mamlakatlari bilan tijorati. (Moskva, 1956)
3. X. Kellenbenz, "XVI-XVII" asrlarda Rossiyadagi savdogarlar, 1-qism, (1970) "1587 -1722" yillar.
4. J. Martin, "Moskvalik sayyor savdogarlar: musulmon Sharqi bilan savdo (15 va 16 asrlar).
5. Elizabet Bennigsen, "Rossiya mo'yna savdosini o'rganishga qo'shgan hissasi: oldingi Volga yo'li (1978).
6. P.P. Bushev, Rossiya va Eron o'rtasida diplomatiya va elchilik munosabatlari tarixi. (1586-1612) Moskva, 1976.
7. E.S. Zevakin, "XVII asrda Rossiya-Yevropa munosabatlaridagi fors muammosi".